

"אל יישב לפני הספר סמוך למנחה"

משנה שניה - דף ט'

ר' מני שכטר

גמרא:

"לא יישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל, לא ייכנס למרחץ ולא לבורסקי ולא לאכול ולא לדין ואם התחיל אין מפסיקין. מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפילה".

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. ביאור מהלך הגמרא
- ג. שיטות הראשונים בסוגיה
- ד. סיכום שיטות הראשונים
- ה. שיטת הרמב"ם
- ו. פסיקת הלכה

א. פתיחה

המשנה פותחת באיסור דרבנן העוסק בכך שאסור על האדם להתחיל פעולה מסוימת לפני זמן תפילת מנחה.

כידוע, קיימים שני זמני תפילת מנחה:

1. מנחה גדולה - הזמן הראוי להקריב את קורבן ה'תמיד', קרי, שש וחצי שעות ביום.¹

2. מנחה קטנה - זמן הקרבת קורבן ה'תמיד' בפועל,² קרי, תשע וחצי שעות ביום.

לאור זאת, עלינו להבין באיזה זמן מנחה עוסקת המשנה ומה הנפקא מינות השונות בין זמני המנחה השונים בהתייחס לאיסור המשנה.

ממהלך הגמרא עולה, כי קיימות שתי האפשרויות האמורות לעיל לגבי זמן המנחה ומתוך ביאור שיטות הראשונים את מהלך הגמרא נבאר לקמן את מסקנת הסוגיה וגדרי האיסור וההיתר בכל שיטה. מהסתכלות בשיטות הראשונים עולה, כי קיימת מחלוקת בהסבר גרסת המשנה, כאשר לכולי עלמא מובן שמסקנת הגמרא היא שהזמן המדובר במשנה כזמן האיסור הוא זמן מנחה גדולה אלא שהמחלוקת היא לגבי מהות האיסור האם מדובר בפעולה משמעותית (סעודה גדולה / תספורת בן-

1 כאשר בערב פסח היו מקריבים דווקא בזמן זה.

2 למעט זמן מיוחד שהינו ערב פסח.

אלעשה) או אף פעולה מועטת (סעודה קטנה/תספורת רגילה).

מהתבוננות בדברי הראשונים עולה כי קיימות חמש שיטות מרכזיות לביאור הסוגיה:

1. שיטת התוס' - האיסור המרכזי הוא פעולה משמעותית לפני מנחה גדולה.
- עיקר הבידור לקמן בשיטה זו הוא האם יש הבדל במשמעות האיסורים בין זמני המנחה השונים? וכן, מה יעשה אדם שהתחיל איסור במנחה גדולה ומגיע לזמן מנחה קטנה.
2. שיטת הרי"ף - האיסור המרכזי הוא אף פעולה מועטת (סעודה קטנה) לפני מנחה גדולה.
- עיקר הבידור לקמן בשיטה זו הוא מהו האיסור ומדוע האיסור הוא כל כך מהותי שאף אסור להתחיל סעודה קטנה במידה ויש שהות רבה עד סוף זמן תפילת מנחה.
3. שיטת 'בעל המאור' - האיסור המרכזי הוא דווקא התחלה לפני מנחה קטנה.
- עיקר הבידור לקמן בשיטה זו הוא להבין את 'בעל המאור' למול מסקנת פשט הגמרא.
4. שיטת הרא"ש - האיסור המרכזי הוא כשיטת הרי"ף, שאסור להתחיל בזמן מנחה גדולה אף סעודה קטנה.
- עיקר הבידור לקמן בשיטה זו, הרא"ש מביא בהלכותיו את שיטת התוס' ושיטת הרי"ף ויש להבין כיצד מוסברת המסקנה כי הרא"ש סובר כשיטת הרי"ף בפסיקת הסוגיה.
5. שיטת הרמב"ם - האיסור המרכזי הוא כשיטת הרי"ף, שאסור להתחיל בזמן מנחה גדולה אף סעודה קטנה.
- עיקר הבידור לקמן בשיטה זו, בהלכותיו אודות התפילה קיימות שתי המתייחסות לתפילת המנחה האם מדובר בדין אחד לגבי תפילת המנחה, ואחת ההלכות היא כתוספת לשאר האיסורים לפני תפילת שחרית או ייתכן ומדובר בשני דינים נפרדים לתפילת מנחה בהתאם לזמן התפילה (מנחה קטנה / מנחה גדולה).
- למול היסודות האמורים לעיל כבסיס הביאור בכל שיטה, במאמר זה עלינו להבין כיצד כל שיטה לומדת את גרסת הגמרא ומגיעה למסקנתה, את נקודות המוצא של כל שיטה למול מסקנתה, את הקשיים והתירוצים העולים בכל שיטה כביאור המסקנה ולבסוף את הייחודיות של כל שיטה.
- כאשר בסיומו של ביאור זה נתבונן בביאור ההלכה למעשה לפי שו"ע (סימן רל"ב, סעיף ב') והנפקא מינה ההלכתית הרלוונטית לימינו בין השיטות.
- ראשית לכול, בפתיחה לביאור השיטות נבאר את פשט הגמרא המעורר את השיטות השונות להגיע למסקנתן הייחודית.

ב. ביאור מהלך הגמרא

מיקומה של המשנה במסכת

המשנה כותבת כי אסור על האדם להתחיל פעולה מסוימת לפני תפילת מנחה. ראשית לכול, עלינו לשאול מה ההקשר של משנה זו למסכת 'שבת' שהרי כידוע המסכת עוסקת בדיני שבת ואילו המשנה עוסקת בדיני תפילת מנחה הנהוגה בכל יום, ונראה לכאורה, כי המשנה אמורה להיות במסכת 'ברכות'. לשאלה זו קיימות שתי תשובות עיקריות:

1. רש"י, ד"ה 'עד שיתפלל' - ההסבר הוא כי המשנה באה משום ההקשר למשנה הבאה בפרק העוסקת בחשש 'הוצאה' של בעל מקצוע בערב שבת עם כלי העבודה שלו. ולכן בדומה למשנה

השלישית בפרק העוסקת באיסור דרבנן שאסור לבעל מקצוע לצאת בערב שבת עם כליו מחשש למלאכת 'הוצאה' כך עוסקת המשנה שלפנינו באיסור דרבנן על זמן תפילת מנחה מחשש 'ביטול תפילת מנחה'.

2. דברי ה'הת"ם סופר' - ההסבר הוא שמתוך הגמרא בלישנא קמא שאוסרת דווקא תפילת מנחה 'בן אלעשה' שהיא תפילת מנחה הגדולה, וידוע (תענית י"ז) כי הכוונה היא מסתפר בכל ערב שבת כאשר משמרת הכהנים מתחדשת, וכמו כן, בשו"ע סימן ר"ס, סעיף א' כתוב שכל אדם מצווה לגלח בערב שבת את שיער ראשו אם הוא ארוך אזי משום שני פרטים אלו המשנה קשורה דווקא למסכת שבת.

מתוך ההבנה כי מקומה של המשנה הוא במסכת 'שבת', נתבונן במהלך הגמרא.

הגמרא מתחילה בביור על איזה זמן מנחה מדברת המשנה, שהרי ידוע כי קיימים שני זמנים שונים לתפילת מנחה. הגמרא מעלה הבנה ראשונה שמדובר במנחה גדולה אך שוללת אותה היות שמזמן מנחה גדולה עד לסיום זמן תפילת מנחה יש שהות רבה ואין חשש שהאדם יבטל את תפילת מנחה, ולכן מסיקה הגמרא כי מדובר בזמן מנחה קטנה.

מתוך כך, שהגמרא סוברת כי מדובר במנחה קטנה מעלה הגמרא תמיהה שהרי ייתכן והסיפא של המשנה 'אם התחילו אין מפסיקין' קשה על דברי ריב"ל (ר' יהושע בן לוי) ממסכת 'ברכות' (דף כ"ח) שאומר כי בהגיע זמן מנחה אסור אף לטעום. כלומר, הקושי הוא, כיצד הסיפא של המשנה שלנו אומרת שאם התחילו לא מפסיקים והרי לפי ריב"ל ברור שצריך להפסיק היות ואסור אף לטעום. ולאור קושי זה, הגמרא חוזרת מהבנתה שמדובר בזמן מנחה קטנה וקובעת שהמשנה מדברת על זמן מנחה גדולה אלא שקיימים שני תירוצים שונים לאיסור דרבנן המתקיים לפני תפילת מנחה גדולה. האחד, לישנא קמא, מדובר באיסור של פעולה משמעותית, קרי, תפילת מנחה גדולה. או סעודה גדולה וכו', והשני, לישנא בתרא - דברי רב אחא בר יעקב, מדובר אף באיסור של פעולה מועטת, כתפילת רגילה וסעודה קטנה.

כהבנה ראשונית, נראה שהלישנא קמא, סובר כי היות ויש שהות רבה לסיום זמן מנחה שהינה מספיקה בכדי שהאדם לא יבטל את תפילת מנחה, אזי האדם יכול להמשיך את חיי היום-יום שלו ולעשות פעולות רגילות אלא שבכל זאת קיים חשש מסוים ולכן אסור לאדם להתחיל פעולה משמעותית, סעודת מצווה ותפילת ייחודית כדוגמת תפילת מנחה 'בו אלעשה', המעמידה את תפילת מנחה בחשש שמא האדם יבטל אותה משום שהפעולה תימשך עד שקיעה, אך לעומת זאת, הלישנא בתרא, סובר שאף בפעולה בעלת סבירות נמוכה לביטול תפילת מנחה על ידי האדם יש לחשוש, כדוגמת תפילת מנחה רגילה משום חשש שהמספריים של הספר ייבטלו ויהיה צורך לחפש אחרות עד סיום זמן תפילת מנחה.

בהתייחס לשתי הלישנות בגמרא עלינו להבין מספר דברים מרכזיים:

1. האם בלישנא קמא קיים חשש אחד לאורך כל זמן מנחה, קרי מזמן מנחה גדולה עד לסוף זמן מנחה או ייתכן ובזמן מנחה גדולה יש שינוי/חידוש חשש. ובמידה ונאמר כי קיים אותו חשש האם יש מדרגות מסוימת בחשש?
2. מה החידוש של הלישנא בתרא לעומת הלישנא קמא, האם חידוש מהותי או קריטריון מקדים יותר לאותו חשש של ביטול תפילת מנחה?
3. כיצד שיטות הראשונים אשר יוסברו לקמן מסבירות את השינוי בין הלישנות, וכן לפי איזו לישנא פסקה כל שיטה?
4. כיצד מיושבת המימרא שהובאה בשם ריב"ל לעומת הסיפא של הגמרא בכל שיטה? האם יש

התייחסות לדברי ריב"ל ובמידה ולא, מדוע?

ג. שיטות הראשונים בסוגיה

ג. 1. שיטת תוס' (ד"ה 'דתספורת של בן אל עשה')

"נראה דהכי הלכתא ושרי בסעודה קטנה במנחה גדולה עד זמן תפילה ודווקא סעודה גדולה כגון סעודת אירוסין ונישואין וסעודת מילה אסור ודלא כרב אחא בר יעקב דאסר אפילו סעודה קטנה סמוך למנחה גדולה דהלכה כלישנא קמא... ומיהו סמוך למנחה קטנה אסור אפילו סעודה קטנה ואף על גב דהש"ס אי לאו דרבי יהושע בן לוי הוה מוקי לה בסעודה קטנה וסמוך למנחה קטנה ואם התחילו אין מפסיקין ולא קי"ל כרבי יהושע בן לוי כדאמר בפרק תפילת השחר (ברכות כ"ח) מכל מקום כיוון דמסיק סתם הש"ס הכי משמע דבהא דאמר דאסור לטעום אפילו פירות לא קיימיה לן כוותיה".

כידוע, מביאור הגמרא לדברי המשנה מובן שכונת המשנה היא לזמן תפילת מנחה גדולה, אך הגמרא דוחה הבנה זו משום שיש שהות רבה ביום ולכן לא חוששים שאדם יבטל זמן תפילת מנחה. לכן הגמרא אומרת שהמשנה מדברת על זמן מנחה קטנה.

בהבנה זו קיים קושי מסוים שהרי הסיפא של המשנה 'אם התחילו אין מפסיקין' סותרת את המימרא של ריב"ל שאומרת כי אסור לטעום כלום לפני תפילת מנחה קטנה, ולכן חוזרת הגמרא לסברה כי מדובר בזמן מנחה גדולה. כלומר, שאם נאמר כי הסיפא של המשנה מדברת על היתר המשך אכילה אפילו לאחר זמן מנחה, אזי כיצד הבנה מסתדרת עם המימרא של ריב"ל שאוסרת אף טעימה בעלמא ומובן מאליו שאף סעודה, ויותר מכך, בהבנת הגמרא את המימרא של ריב"ל ברור שאף צריך להפסיק בזמן מנחה קטנה ולכן חוזרת הגמרא להבנה הראשונה שמדובר בזמן מנחה גדולה. בהבנת המימרא של ריב"ל קיימות שתי הבנות מרכזיות אשר מהוות 'אבן בוחן' לשיטת תוס'.

ג. 1. 1. תוד"ה 'לימא'

תוד"ה 'לימא' אומר בהו"א שהיות והמימרא של ריב"ל אומרת כי אסור לטעום כלום לפני מנחה, אזי ברור כי ריב"ל סובר שאף צריך להפסיק סעודה בעת שמגיע זמן מנחה קטנה, ולכן מובן מדוע ביאור הגמרא לגבי זמן מנחה קטנה למול המשנה שאומרת 'אם התחילו אין מפסיקין', סותרת את המימרא של ריב"ל ולכן חוזרת הגמרא לזמן מנחה גדולה.

ראשית לכל, יש להבין מדוע בהבנת תוס' נהיר וברור כי האיסור של ריב"ל עוסק אף בהפסקת הסעודה ולא רק בהתחלת סעודה מעת זמן המנחה, היות ואפשר לומר כי ריב"ל מתייחס רק לאיסור ההתחלה של סעודה. להסבר זה, קיימים שני הסברים מרכזיים:

ג. 1. 2. 'תפארת שמואל' (רא"ש סימן י"א, אות י"ח)

ה'תפארת שמואל' מסביר שאם נאמר שלפי ריב"ל אסור לאכול פירות אזי קל וחומר שהאדם אף צריך להפסיק את הסעודה בהגיע זמן מנחה קטנה.

נראה לומר, כי לפי ה'תפארת שמואל', ריב"ל מקשר בין טעימה התחלתית לבין עצם האכילה

שמתקיימת בזמן המנחה, כלומר שבהבנה פשוטה, לפי ריב"ל, היות ואסור לאכול פירות אזי קל וחומר שאסור אף לאכול סעודה וזאת אף על פי שהתחילה לפני זמן מנחה קטנה. ונראה שכוונתו היא שאם מובן לפי ריב"ל שאסור לאכול טעימה שהינה אכילה 'קלילה' ומהירה אשר לא מהווה לכאורה דבר העלול לעכב את האדם מביטול תפילת מנחה אזי ברור שסעודה שהינה אכילה ממושכת בפועל יכולה לעכב ואף יבטל לגמרי את האדם מתפילת מנחה ולכן מובן שהאדם אף צריך להפסיק את הסעודה בהגיע זמן מנחה קטנה.

לאור דברי ה'תפארת שמואל' בהבנת המימרא של ריב"ל מובן ההקשר בין תחילת הטעימה לבין הפסקת הסעודה כהבנת ההו"א של תוס'.

בהסבר דברי ה'תפארת שמואל' נראה לומר, שכפי שידוע עיקר החשש של תחילת מלאכה/סעודה לפני זמן תפילת מנחה הינו 'משום שמא האדם יבטל את תפילת המנחה' ולכן המימרא של ריב"ל רק מקצינה את התממשות החשש ולכן אסור אף להתחיל טעימה ואף יש צורך להפסיק סעודה לאחר זמן המנחה.

למסקנת תוד"ה 'לימא' עולה שכפי שהגמרא מבארת אזי ברור שלהתחיל אסור ואילו להפסיק סעודה שהתחילה באיסור אין צורך להפסיק ולכן לפי תוס' האיסור של ריב"ל זה דווקא למנחה קטנה ויש להסביר כי המשנה אומרת שמדובר במנחה גדולה כדי לא לסתור את דברי ריב"ל, שלפני מנחה גדולה ככל הנראה יש דברים שאף לפיו מותר להתחיל.

ג. 1. 3. 'חת"ם סופר'

לפי החת"ם סופר יש ביאור שונה להבנה הראשונית של תוס'. החת"ם סופר אומר שיש לחלק בין המושג 'אכילה' לבין 'טעימה'. כאשר המושג 'טעימה' מתייחס למעשה עצמי של לגימה וטעימה בעלמא ואילו 'אכילה' זו פעולה ממושכת שהיא סעודה.

לכן, לפי ההבנה הראשונית של תוס' במימרא של ריב"ל אסור לטעום לפני תפילת מנחה כיוון שכל טעימה היא התחלה בפני עצמה ולכן הגמרא בדעת ריב"ל אומרת שאסור להתחיל אף טעימה ולעניין סעודה ריב"ל אומר שלכאורה אין צורך להפסיק כיוון שסעודה היא פעולה ממושכת שמתחילה באכילה של מאכל כלשהו ומסתיימת ב'ברכה אחרונה'.

לאור זאת, מובן שלפי החת"ם סופר לא קשה מהמשנה על ריב"ל כיוון שסעודה באמת לא מפסיקים כלשון המשנה אלא שלא מתחילים זה סעודה וכל שכן טעימה. אך, בפועל נראה לומר שלמסקנת תוס' ואף מפשט הגמרא שחזרת להבנה כי המשנה מתייחסת לזמן מנחה גדולה אזי אף לפי ריב"ל 'אין מפסיקין' זה רק בהבנה ראשונית ובפועל ריב"ל סובר שצריך להפסיק. לכן יש לבאר את המימרא של ריב"ל לפי הבנת החת"ם סופר כדלקמן.

נראה לומר, כי למסקנה ברור שיש להפסיק סעודה מעת הגיע זמן מנחה קטנה ועל כן ריב"ל סובר שסעודה היא 'מקבץ טעימות' אשר כל טעימה וטעימה היא התחלה חדשה. לכן, אין להגדיר את איסור הטעימה של ריב"ל כאיסור עצמאי ואילו הסיפא של המשנה כהיתר נפרד מהמימרא של ריב"ל, אלא שלפי ריב"ל מתוך כך שיש הבנה ייחודית לעניין טעימה שהיא התחלה חדשה אזי בסעודה עצמה יש מספר רב של טעימות אשר מעת שמגיע זמן מנחה מחויבות להיפסק משום איסור הטעימה. נראה לומר, כי בהבנת חת"ם סופר לפי ריב"ל לפני זמן מנחה קטנה החשש שהאדם יתחיל סעודה הינו החשש 'שמא יבטל האדם את תפילת מנחה משום התמשכות הסעודה' אלא שמעת שמגיע זמן מנחה קטנה קיים איסור אחר ומחודש שהינו חמור יותר והוא איסור בעצם האכילה קודם תפילה, היינו, 'זלזול בתפילה', כפי שמובא במסכת ברכות (דף י'), משום הפסוק: "ואותי השלכת אחרי גוויך"

כדומה לתפילת שחרית) ולכן לפי ריב"ל יש לומר כי אף סעודה ברור שהאדם חייב להפסיק כיוון שהוא עובר על האיסור 'ביטול תפילה' וכמו כן מסתבר שבהבנה זו ריב"ל מתבונן בסעודה כמקבץ טעימות.

לאור הבנה זו, נראה שבמימרא של ריב"ל קיים איסור מחודש של 'זלזול תפילה' מעת הגיע זמן החיוב הראוי לתפילת מנחה, שהינו מנחה קטנה, ולכן מובן שהגמרא לא סוברת כי האיסור הוא ביטול תפילה אלא חשש הימשכות הפעולה ולכן חוזרת הגמרא להבנה שהמשנה עוסקת במנחה גדולה. לאור הסבר תוס' למימרא של ריב"ל, נתבונן בפסיקת ההלכה בשיטת תוס'.

ג. 1. 4. פסיקת ההלכה בשיטת תוס' (תוד"ה 'בן אלעשה')

לפי תוס' ההלכה היא כלישנא קמא, שאסור להתחיל תספורת 'בן אלעשה' וסעודה גדולה לפני מנחה גדולה ואם התחילו לא מפסיקים.

הסיבה שתוס' סובר כלישנא קמא היא משום שהגמרא בפסיקת ההלכה סוברת כרב אשי ואע"פ שמדובר בלישנא בתרא כדברי רב אחא בר יעקב שמדובר אף בסעודה קטנה הסיבה היא רק משום סידור הגמרא ולא שהדין כמוהו.

נראה לומר שלפי תוס' ההסתכלות לחשש הקיים במשנה הוא חשש של הימשכות הפעולה וביטול תפילת מנחה, ולכן רק במציאות של פעולה ממושכת, סעודה גדולה/ תספורת 'בן אלעשה' יהיה איסור התחלה. כמו כן, תוס' סובר כי אם התחילו סעודה גדולה לפני מנחה גדולה אין מפסיקים כיוון שיש שהות מספיקה לתפילת המנחה והחשש האמור לעיל הוא לא מספיק מוחשי, כאשר ברור שכאשר אין שהות יש חובה על האדם להפסיק את סעודתו.

כמו כן, כהסבר נוסף לשיטת תוס' מסביר הרא"ש בתחילת דבריו (סימן י"א), כי הטעם לפסיקת ההלכה של תוס' הוא משום שבדברי חכמים פוסקים כדברי המיקל, משמע, הלישנא קמא.

"מיהו נראה הלכתא כלישנא קמא משום דסתמא דהש"ס קאמר לה דהיינו רב אשי דהוא בתראה שסיידר הש"ס והלכתא כוותיה לגבי רב אחא בר יעקב ועוד דהלכתא כדברי המיקל בדברי סופרים..."

לאור זאת, שמובנת פסיקת ההלכה בתוס' שאסור להתחיל לפני תפילת מנחה גדולה דווקא סעודה גדולה מסביר תוס' בהמשך דבריו את הבנתו במימרא של ריב"ל. לפיו, אומנם במסכת ברכות (דף כ"ח) דעת ריב"ל לא התקבלה להלכה, אך בכל זאת כיוון שהוא מובא כטעם שסותר את המשנה יש לומר שבאמת לעניין טעימה ריב"ל לא התקבל אך לעניין איסור התחלת סעודה בזמן מנחה קטנה הוא מתקבל ולכן לפי תוס' בזמן מנחה קטנה אסור להתחיל וננוסף אף יש להפסיק במידה והאדם התחיל באיסור.

לפי זה נראה לחלק בהבנת תוס' במדרגותיו איסור חכמים לגבי החשש 'שמא האדם ימשך בסעודתו ויבטל תפילת מנחה', כלומר בזמן מנחה גדולה האדם מודע לזמן מנחה ולחיוב התפילה בזמנה ולכן היות ויש שהות רבה החשש שאדם יבטל תפילת מנחה הוא נמוך ואין סיבה לגזור באופן מוחלט על כל פעולה וכמו כן אין להורות לאדם להפסיק מאיסורו וכל האיסור הוא דווקא כאשר יש אפשרות לקיום החשש שהיא התחלת פעולה ממושכת כדוגמת סעודה גדולה, תספורת 'בן אלעשה'. אך, בהגיע זמן מנחה קטנה הרי השהות לתפילת מנחה הצטמצמה ולכן ייתכן ויש לומר כי אדם שמתחיל סעודה סמוך למנחה קטנה מבטא זילות בתפילת מנחה ויותר מכך אף החשש מקבל יתר תוקף ולכן בהבנת תוס' נאסור על האדם להתחיל אף פעולה מועטת כדוגמת סעודה קטנה היות

והיא יכולה להימשך עד לאחר זמן תפילת מנחה וממילא האדם בשגגתו יבטל תפילת מנחה, יותר מכך בהבנת תוס' היות והאדם עובר על איסור חכמים שמקבל יתר תוקף נחייב את האדם אף להפסיק את הסעודה.

יחד עם זאת, תוס' סובר שבהגיע זמן מנחה קטנה החשש של חכמים מקבל משנה תוקף, קיים הבדל מסוים בין תוס' לדברי ריב"ל, כאשר לפי תוס' בהגיע זמן מנחה קטנה אסור להתחיל סעודה קטנה וכל שכן סעודה גדולה אך פירות מותר לאכול ואילו לפי ריב"ל אסור אף לטעום פירות וכל שכן שאסור אכילה, בחילוק זה נראה לפרש כי קיימת מחלוקת מהותית בין הבנת תוס' לבין הבנת ריב"ל. כאשר לפי תוס' הסברה להבדל בין האיסורים הקיימים בזמן מנחה גדולה לבין האיסורים בזמן מנחה קטנה היא משום מדרגתיות החשש 'שמא האדם יבטל מתפילת מנחה' אך לעומת זאת לפי ריב"ל במידה והאדם טועם פירות לאחר זמן מנחה קטנה האדם עובר איסור עצמי של ביטול תפילת מנחה משום הפסוק 'ואותי השלכת אחר גווין', המובא במסכת 'ברכות' (דף י').

ג. 1. 5. הלכה לגבי אדם שהתחיל איסור בזמן מנחה גדולה וכעת מגיע זמן מנחה קטנה

כהמשך ביאור שיטת תוס' יש לשאול מה ההלכה לפי תוס' במידה והאדם התחיל באיסור סעודה גדולה בסמוך למנחה גדולה כאשר מגיע זמן מנחה קטנה, האם על האדם להפסיק את הסעודה או שממילא משום ההיתר של המשנה 'שאינ מפסיקים' האדם לא צריך להפסיק. שאלה זו מובאת במהר"ם (ד"ה 'בתספורת בן אלעשה').

כתשובה לספק של המהר"ם נראה שנבחנו את שני צדדי הספק בפסיקת תוס' לפי האמור לעיל. מצד אחד, ניתן לומר כי תוס' סובר שכאשר אדם התחיל איסור של סעודה גדולה האדם לא צריך להפסיק כל זמן שיש שהות לתפילת מנחה. תשובה זו מובאת כהלכה פסוקה ברא"ש (סימן י"א) לפי שיטת ר"י ור"ת, וכמו כן מובא במהר"ם שזו הפסיקה לפי הגהות אושר"י.

נראה לומר, כי בפסיקה זו איסור חכמים נובע רק משום חשש 'שמא האדם יבטל תפילת מנחה', ותוס' מתבונן בחשש זה בצורה מדרגתית. כלומר, בהתייחס לזמן מנחה גדולה אף על פי שהאדם התחיל סעודה גדולה משמע באיסור החשש הוא לא מספיק מוחשי בכדי לבטל את היתר המשנה כל זמן שיש שהות לתפילה, אך מנגד בעת הגיע זמן מנחה גדולה החשש הוא יותר מוחשי ולכן האיסור של התחלת סעודה גובר על היתר המשנה.

אי לכך, אף על פי שהגיע זמן מנחה קטנה, החשש הופך להיות יותר ממשי ומוחשי אך עדיין היות והסעודה עצמה התחילה מצד הזמן באיסור מועט, זמן מנחה גדולה, ורק עבר על איסור חכמים, ההיתר של המשך הסעודה נובע משום פסק המשנה שאם התחילו אין מפסיקים' כל זמן ויש שהות לתפילה.

אפשר לומר, כי לפי תוס' ההתייחסות לסעודה היא כפעולה מתמשכת אשר סיומה מתבצע ב'ברכה אחרונה' ועל כן היות והאדם התחיל בזמן איסור מועט, זמן מנחה גדולה, אין סיבה לסיים את הסעודה באמצע אלא האדם מסתמך על היתר המשנה אף בהגיע זמן מנחה קטנה.

וכן כתב ה'שפת אמת' (ד"ה 'עוד נ"ל כוונתם'), שמסביר כי היות והאדם התחיל בהיתר ועובר על איסור חכמים, האיסור לא מספיק משמעותי כדי לבטל את היתר המשנה.

"עוד נ"ל דאם התחיל בזמן מנחה גדולה רשאי לאכול עד זמן תפילה כלומר כל זמן שיש שהות להתפלל. וכן הוא דעת הרא"ש דאע"ג דבמנחה קטנה בסעודה קטנה אם התחיל סמוך לה צריך להפסיק מ"מ בסעודה גדולה ומנחה גדולה אינו צריך להפסיק. והטעם נראה דכיוון דבהתחיל בהיתר אין מפסיקין אם כן גם בהתחיל באיסורים לחלק ולומר

דרווקא בהתחיל באיסור סמוך למנחה קטנה דהשעה דחוקה יותר לכך חייבוהו חכמים להפסיק, אבל אם התחיל סמוך למנחה גדולה אע"ג דהוי גם כן באיסור מכל מקום לא הוי איסור כל כך כמו במנחה קטנה".

אף על פי כן ניתן לומר שתוס' פוסק שיש צורך להפסיק סעודה גדולה בהגיע זמן מנחה קטנה אף על פי שהתחיל בסעודה סמוך למנחה גדולה. הבנה זו יכולה להתבאר לפי שתי אפשרויות:³

'פני יהושע' (ד"ה 'בתספורת בן אלעשה')

לכתחילה, הפנ"י מקשה שלכאורה עולה כי ל-'מילי דרבנן' אין מפסיקים אף שהאדם התחיל באיסור כל זמן שיש שהות לקיים את המצווה ולכן מדוע שאדם הגיע לזמן מנחה קטנה יש חיוב על האדם לעצור את סעודתו ולהתפלל שהרי יש לו עדיין שהות להתפלל?

לפי הפנ"י זמן תפילת מנחה קטנה הוא הזמן העיקרי לתפילה מנחה כיוון שאותה שעה היא זמן הקרבת קורבן ה'תמיד' ברוב השנה (למעט ערב פסח) שלא היו רגילים לאחור את ההקרבה, יותר ולכן החיוב של התפילה הוא דווקא בהגיע זמן מנחה קטנה ולא מאוחר יותר.

הפנ"י מביא יסוד מהותי שבכל מצוות דרבנן בפועל באמת אם התחילו אין מפסיקים אלא אם כן אין שהות כלל. יסוד זה נובע משום שכל היום הוא כשר למצווה ואין רואים הכשר מצווה בזמן מוקדם יותר מבמאוחר אלא משום 'זריזין מקדימים' ומשום כך לא הטריחו חכמים להפסיק ב'מילי דרבנן', אך בהגיע זמן מנחה קטנה מלבד הטעם של 'זריזין מקדימים' יש גם הכשר מצווה יותר מאשר בזמן מנחה גדולה ולכן מחוייב האדם להפסיק בהגיע זמן מנחה קטנה אף בהיותו סועד סעודה גדולה שהתחילה בזמן מנחה גדולה.

לאור הבנה זו בפנ"י מובן שתוס' מפרש שהבדל האיסורים בין זמני תפילת המנחה נובע רק משום חשש אחד של חכמים שהינו 'שמא הסעודה תימשך ויבטל האדם מתפילתו' ומרגע שמגיע זמן מנחה קטנה הוא מבטל את התפילה ולא שיש קשר לסברתו של ריב"ל ויותר מכך משהגיע זמן מנחה קטנה לא מדובר שהחשש מוחשי יותר מוזמן מנחה גדולה, כהסבר ה'שפת אמת', אלא שהחשש הופך להיות סיבת איסור מהותית המהווה חיוב להפסיק את הסעודה כיוון שאין "שהות" לתפילת המנחה (על אף שמבחינת הזמן בפועל יש שהות, שהות זאת לא רלוונטית למול זמן החיוב של התפילה - זמן

3 א. הבנה מתוך דברי ריב"ל:

כידוע, מובא בתוס' כי הוא לא מקבל את דברי ריב"ל להלכה מצד טעמת פירות אלא רק מצד איסור אכילה סמוך לתפילת מנחה קטנה. על כן, כאמור בהתייחס למימרא של ריב"ל נראה כי האיסור של אכילה ואף טעימה בהגיע זמן מנחה קטנה מדובר באיסור ייחודי של ביטול תפילת מנחה משום 'ואותי השלכת אחרי גויך' ולא משום החשש של 'שמא יבטל האדם תפילת מנחה'. ועל כן, אפשר לומר כי תוס' סובר בהגיע זמן מנחה קטנה משתנה טעם האיסור והוא הופך להיות איסור כדעת ריב"ל ולכן ההיתר של המשנה לא מתקיים ויש להפסיק את הסעודה אף על פי שהתחילה בזמן מנחה גדולה. אך, תירוץ זה נראה קשה משום שלוש סיבות עיקריות:

1. הרי לפי המימרא לעיל, ההלוקה של תוס' לעניין איסור הפעולות יחסית לזמני תפילת מנחה נובע משום מדרגתיות החשש (כהבנת ה'שפת אמת'), ולכן יותר מסתבר כי תוס' לא ישנה את סברתו ויסבור בזמן מנחה קטנה כדעת ריב"ל.
2. אם נאמר כי תוס' סובר כדעת ריב"ל מדוע תוס' לא מקבל את דעת ריב"ל במלואה, קרי, אף איסור טעימת פירות בהגיע זמן מנחה קטנה.

3. כידוע, תפילת מנחה היא מצווה דרבנן ולכן מדוע שמצווה דרבנן יבטל את האיסור במידה וקיימת עדיין שהות להתפלל והרי כל החשש של תוס' זה משום 'שמא יבטל האדם את תפילת מנחה' שעדיין לא מספיק וודאי כדי לבטל את היתר המשנה.

לאור הקשיים לעיל, נבאר את פסיקת ההלכה שלפי תוס' יש חיוב להפסיק את הסעודה בהגיע זמן מנחה קטנה לפי דברי הפני יהושע'.

הקרבת ה'תמיד').

ג. 1. 6. סיכום שיטת תוס'

מנחה קטנה				מנחה גדולה			
טעם ה'חשש' להפסקת הסעודה	היתר	איסור	התחיל באיסור במנחה גדולה והגיע זמן מנחה קטנה (ספק מהר"ם)	איסור	היתר	טעם ה'חשש'	
מדרגתיות בין מנחה גדולה למנחה קטנה	מותר רק אכילת (טעימת) פירות	אסור להתחיל סעודה קטנה ואף יש צור להפסיק	היתר. מותר להמשיך (הרא"ש) משום שבפועל האדם התחיל בזמן והאיסור לא מספיק מוחשי בשביל לבטל את היתר המשנה	איסור. יש חובה להפסיק, משום שהגעת זמן מנחה קטנה הוא זמן החיוב של המצווה (הפנ"י)	מותר להתחיל סעודה קטנה	חשש 'שמא' הסעודה תימשך וכתוצאה יבטל האדם את תפילת מנחה	אסור להתחיל סעודה גדולה

ג. 2. שיטת הרי"ף

"האי סמוך למנחה גדולה אסיקנא דסמוך למנחה גדולה הוא ואפילו בתספורת דידן..."

לפי הרי"ף נפסקה הלכה כלישנא בתרא, ולכן, מזמן מנחה גדולה אסור להתחיל כל פעולה מועטת שיכולה להביא את האדם לכדי ביטול התפילה, כדוגמת: תספורת דידן, סעודה קטנה. כאשר היתר המשנה הוא שאם האדם התחיל איסור מסוים בזמן מנחה גדולה הוא לא צריך להפסיק ואפילו סעודה גדולה.

דעת הרי"ף שאסור להתחיל אף סעודה קטנה בסמוך למנחה גדולה מופיעה ב'טור' או"ח (סימן רל"ב) שמשביר כי היות ותפילת מנחה, זמנה באמצע היום בשעה שהאדם טרוד בעסקיו, ולכן קיים חשש גדול שהאדם ישכח אותה.

לאור זאת, מובן שהיות והחשש משמעותי ומוחשי יש סיבה לפסיקת הרי"ף שאף סעודה קטנה לא תתחיל בהגיע זמן מנחה גדולה.

ג. 3. שיטת 'בעל המאור'

"מתניתין כפשוטה שמעינן לה דסמוך למנחה גדולה אידי ואידי שרי דהא איכא שהות טובא וסמוך למנחה קטנה לא יתחילו לא בתספורת גדולה ולא בקטנה אף על פי שמותר לו לטעום משהו לכתחילה אבל סעודה לא ייכנס ואם התחילו אין מפסיקין".

לפי 'בעל המאור' המשנה מתייחסת באופן ברור לזמן מנחה קטנה, מבחינת האיסור וכמו כן לעניין ההיתר להמשיך את הסעודה לאחר זמן מנחה קטנה.

ההבנה הבסיסית של 'בעל המאור' היא שהיות והמימרא של ריב"ל נדחתה להלכה במסכת ברכות

דף כ"ח) אין כל סיבה שהגמרא תחזור בה מההבנה הראשונית כי המשנה עוסקת בזמן מנחה קטנה אלא יש לחזור ולהעמיד את המשנה כפשטה, משמע, זמן מנחה קטנה. לענין מהלך הגמרא, סובר 'בעל המאור', כי הגמרא הביאה את ההסבר השני והשלישי רק כדי להסביר כיצד מבאר ריב"ל את המשנה שהרי הוא אוסר משעה שהגיע זמן מנחה אפילו לטעום פירות וכל שכן סעודה.

כמו כן, לפי 'בעל המאור', היות והמשנה עוסקת אך ורק בזמן מנחה קטנה, אין כל חשש להתחיל אף סעודה גדולה (סעודת נישואין, ברית וכו') לפני זמן מנחה גדולה, ובהגיע זמן מנחה קטנה כל עוד יש מספיק שהות הסעודה יכולה להימשך.

בהתייחס לשתי הלישנות המופיעות בגמרא 'בעל המאור' סובר כי הן מתייחסות להסבר האיסור של המשנה, שהרי לישנא קמא, סוברת כי אסור להתחיל סעודה גדולה ואילו לישנא בתרא סוברת כי אסור להתחיל אף סעודה קטנה, ולפי 'בעל המאור' מובן כי פסיקתו כלישנא בתרא אלא שקיים שוני מהותי לעומת השיטות השונות היות והתייחסותו היא לזמן מנחה קטנה ולא מנחה גדולה.

יוצא אם כן, כי 'בעל המאור' דוחה לחלוטין את המימרא של ריב"ל, ולכן יש לשאול לפי 'בעל המאור' מה הסיבה לכך, שהרי מהמימרא של ריב"ל לומדת הגמרא, לפי השיטות השונות, כי המשנה מתייחסת לזמן מנחה גדולה?

נראה לומר, כי 'בעל המאור' סובר שהחשש הקיים בהבנת חכמים בהתייחס לאיסור במשנה שהינו 'הימשכות הסעודה ומתוך כך ביטול תפילת מנחה', הינו חשש רלוונטי להתממשותו רק בזמן מנחה קטנה ולכן אין כל סיבה להחמיר על הציבור ולמנוע מהאדם / מהציבור להתחיל סעודה גדולה וכל שכן סעודה קטנה לאחר זמן מנחה גדולה.

בהגהות 'מרדכי', מסכת שבת (סימן תנ"א), מובאת שיטת רבינו שמואל בן ר"ב הפוסק כשיטת 'בעל המאור', שהמשנה אוסרת לאכול סמוך למנחה קטנה בלבד, ומוסיף להקל, האיסור מתייחס לסעודה גדולה בלבד.

ב'בן איש חי' (פרשת ויקהל, אות י"ג), מובא שבעירו הקילו בסעודה גדולה של נישואין ומילה וכיוצא בזמן מנחה גדולה.⁴

לפי זה שיטת 'בעל המאור' היא השיטה המקילה ביותר לעומת שיטת תוס' ושיטת הרי"ף.

ג. 4. שיטת הרא"ש (סימן י"ח)

בשיטת הרא"ש יש אריכות דברים המהווה צורך לבאר את שיטתו ופסיקתו.

ראשית לכל, הרא"ש בתחילת דבריו כותב כי ההלכה היא כלישנא קמא (כהבנת שיטת תוס' לעיל) משום שני טעמים: האחד, בפסיקת ההלכה בגמרא ידוע שרב אשי נפסק כהלכה לעומת רב אחא בר יעקב, והסיבה שבגמרא מובאת דעת רב אחא בר יעקב לאחר רב אשי זהו משום סידור טכני של רב אשי ולא משום שזו פסיקת ההלכה, והטעם השני, משום שב-מילי דרבנן' פסיקת ההלכה היא כדברי המיקל שהם לעניינינו, הלישנא קמא.

ולכן בהסבר זה, מובן שהרא"ש סובר כי ההלכה היא שאסור להתחיל בזמן מנחה גדולה רק פעולה משמעותית, סעודה גדולה - פדיון הבן, חתונה וכו', אך פעולה מועטת כדוגמת: סעודה קטנה, מותר

4 ה'בן איש חי' כותב כי הסיבה שמקלים להתחיל סעודה גדולה סמוך למנחה גדולה ואף סמוך למנחה קטנה היא משום שיש אנשים בסעודה שלא אוכלים פת ושותים יין ולכן מסתמכים עליהם שיוכרו את תפילת מנחה, אלא שהרב עובדיה יוסף שליט"א כתב (בחיבורו בכתב ידו), כך: "מה שכתב שהמנהג להקל בסעודה גדולה אפילו אחר זמן מנחה קטנה, הוא קולא יתרה בעינינו..."

להתחיל לכתחילה.

לפי זה ייתכן לומר כי הרא"ש סובר כשיטת תוס' אלא שהבנה זו קשה משום שתי סיבות:

1. בסיום דברי ההלכה האמורים כשיטת תוס' המובאת לעיל, הרא"ש מדגיש כי זו שיטת ר"ת ור"י⁵ ולכן יש "פתח" להבין כי הרא"ש עצמו סובר בשונה משיטה זו אלא כהבנה אחרת.
2. הרא"ש בהמשך דבריו מביא את הבנת הרי"ף ששונה מהותית מהבנת התוס', שהרי הרי"ף פסק כלישנא בתרא, ובהסברו את השיטה הוא מביא את ר' יונה המבאר את כוונת הרי"ף והסכמתו לפסיקה זו.

לאור שתי סיבות אלו, נבחן האם הרא"ש סובר כשיטת הרי"ף.

הרא"ש מביא את דברי הרי"ף ומסביר כי אסור לפני מנחה גדולה להתחיל אף סעודה קטנה, לאחר פסיקה זו מביא הרא"ש את דברי ר' יונה שסובר כשיטת הרי"ף, ונימוקו הוא שהתירוץ הראשון של הגמרא, הלישנא קמא על איסור תספורת בן אלעשה, הוא תירוץ דחוק היות והלשון במשנה מדברת על פעולה כלשהי ולא על פעולה משמעותית כגון: תספורת ייחודית ו/או סעודה גדולה. בנוסף, מדגיש הרא"ש כי ה-לישנא קמא היא לא תירוץ של רב אשי אלא שמדובר על תירוץ שנאמר במהלך ה-שקלא וטריא' בבית המדרש אודות משמעות האיסור האמור במשנה ולמסקנה הובן כי התירוץ של רב אחא בר יעקב, הלישנא בתרא, שמדובר על פעולה כלשהי המהווה קיום לחשש שמא הפעולה תימשך והאדם יבטל תפילת מנחה הוא היותר סביר ולכן ההלכה היא כדברי רב אחא בר יעקב.

לאור הבאת דברי ר' יונה ונימוקיו נראה שהרא"ש מסכים דווקא לפסיקת ההלכה כדברי הרי"ף, ובנוסף ייתכן ואפשר לומר שהיות ובדבריו הרא"ש הביא את תחילה את שיטת ר"ת ור"י ואח"כ את שיטת הרי"ף אזי הוא סובר כשיטת הרי"ף.⁶

הפוסקים המדברים על פסיקת ההלכה לפי הרא"ש, דנו בדבריו:

ב'טור' (או"ח, סימן רל"ב) בדברי ה'בית יוסף' (ד"ה 'והרי"ף כתב') מובא שייתכן והרא"ש פוסק כשיטת התוס' ולא כשיטת הרי"ף והרמב"ם בדווקא. (כאשר ה'בית יוסף' מסביר כי ב-'חושן משפט', הלכות דיינים, הלכה ה', הוא יכתוב את הטעם שהרא"ש לא מוכרח להיות כשיטת הרי"ף והרמב"ם).⁷

ב-'טור', 'חושן משפט', הלכות דיינים, סימן ה', מובא במפורש כי מסקנת הרא"ש בהלכה היא כשיטת הרי"ף והרמב"ם, שאסור להתחיל אף תחילת דיון של פסק דין סמוך למנחה גדולה ולא רק תחילת דין חדש.⁸ יותר מכך, ב'בית יוסף' ד"ה 'ומ"ש רבינו שכן מסקנת הרא"ש', מוסבר כי היות והרא"ש הביא כשיטת אחרונה את דברי הרי"ף משמע שהוא סובר כמוהו.

יצוין, כי בחידושי הגהות⁹ (הערה ו') מובא שבאמת ה'בית יוסף' ב-'או"ח' סימן רל"ב כתב שלא מוכרח שהרא"ש פוסק כרי"ף, אך היות וכתב את דבריו ב'חושן משפט' שרא"ש מוכרח להיות כרי"ף משמע שה'בית יוסף' חזר בו מהבנתו ב-'או"ח'.

כמו כן, בשו"ת 'חווה דעת' (כרך ד', שאלה י"ט, עמ' ק"י) של הרב עובדיה יוסף שליט"א, מובא במפורש כי שיטת הרא"ש היא כשיטת הרי"ף והרמב"ם.

5 יצוין, כי בתוד"ה 'בתספורת של בן אלעשה' (ט') לא מוזכרים במפורש ר"ת ו/או ר"י.

6 עיין 'חושן משפט', הלכות דיינים, סימן ה', 'בית יוסף', ד"ה 'ומ"ש רבינו שכן מסקנת הרא"ש'.

7 יצוין, כי ב'ילקוט יוסף', סימן רל"ב, הערה ח', מובא כי הרא"ש פוסק כשיטת תוס', אך מהאמור יש לעיין בהבנה זו.

8 יודגש, כי לא קיים הבדל בהבנת פסיקת ההלכה בין התחלת סעודה או תחילת דיון והאמור לגבי דין נכון גם לגבי סעודה קטנה ותספורת וכו'.

9 'חושן משפט', הלכות דיינים, הלכה ה'.

סיכום שיטת הרא"ש:

מנחה קטנה			מנחה גדולה		
טעם ה'חשש' להפסקת הסעודה	היתר	איסור	טעם ה'חשש'	היתר	איסור
להשלים חשש 'שמא הסעודה תימשך וכתוצאה יבטל האדם את תפילת מנחה	טעימת פירות/ ארוחה עד כדי שיעור 'ביצה'	אסור להתחיל סעודה קטנה וכל שכן סעודה גדולה	חשש 'שמא הסעודה תימשך וכתוצאה יבטל האדם את תפילת מנחה	טעימת פירות / ארוחה עד כדי שיעור 'ביצה'	אסור להתחיל סעודה קטנה וכל שכן סעודה גדולה

ד. סיכום השיטות ב'ראשונים'

מנחה קטנה		מנחה גדולה		השיטה
האם צריך להפסיק?	איסור	האם צריך להפסיק?	היתר	
צריך להפסיק	אסור להתחיל סעודה קטנה אך מותר טעימת פירות, אכילה פת עד כדי שיעור כ'ביצה'	לא	סעודה קטנה	שיטת תוס'
לא צריך להפסיק	אסור להתחיל סעודה קטנה אך מותר טעימת פירות, אכילה פת עד כדי שיעור כ'ביצה'	לא	סעודה קטנה ואף סעודה גדולה	'בעל המאור'
לא צריך להפסיק	אסור להתחיל סעודה קטנה אך מותר טעימת פירות, אכילה פת עד כדי שיעור כ'ביצה'	לא	רק טעימת פירות אסור להתחיל סעודה קטנה	שיטת רא"ש, רי"ף ורמב"ם

ה. הסבר פסיקת הרמב"ם (פרק ו', הלכות ד', ה')

איסור אכילה לפני תפילת מנחה נזכר ברמב"ם פעמיים בהלכות 'תפילה' בפרק ו', הלכה ד' ולאחריה הלכה ה', ולכן עלינו להבין מה הסיבה לשתי ההלכות, האם מדובר בדין אחד או שיש חידוש בכל הלכה ובכל הלכה יש מהות דינית שונה.

הלכה ד':

"אסור לו לאדם שיטעום כלום או שיעשה מלאכה מאחר שיעלה עמוד השחר עד שיתפלל תפילת שחרית... אבל טועם ועושה מלאכה קודם שיתפלל מוסף וקודם מנחה אבל אינו סועד סמוך למנחה".

הלכה ה':

"כיוון שהגיע זמן מנחה גדולה לא יכנס למרחץ אפילו להזיע עד שיתפלל שמא יתעלף ויבטל מן המנחה ולא לאכול אפילו אכילת ארעי שמא יימשך באכילה... ואם התחיל באחת מאלו לא יפסיק אלא גומר ואח"כ מתפלל תפילת מנחה".

לפי ה'כסף משנה', הרמב"ם בהלכה ד' פוסק את ההלכה מדברי הגמרא במסכת 'ברכות' (דף כ"ח) שאומרת כי הלכה לא כריב"ל ולכן מותר לטעום ולסעוד לפני תפילת מנחה ובהלכה ה' לכאורה הרמב"ם אומר את אותו דין.

לאור זאת, יש להבין מדוע בהלכה ד' מוסיף הרמב"ם את עניין איסור הסעודה (בסיפא של ההלכה), שהרי הלכה ה' עצמה מסבירה את האיסור לפי המשנה במסכת 'שבת' (דף ט').

ראשית לכל, אפשר לומר לפי ה'כסף משנה' שבאמת יש לדקדק בדברי הרמב"ם ואין חידוש בין שתי ההלכות אלא קיימים שני דגשים, האחד, שבהלכה ד' הרמב"ם כותב 'אינו סועד סמוך למנחה' אשר משמעות העניין היא ההגשה לעניין זמן תפילת מנחה שנובע משום החשש ששמה האדם יאריך בסעודתו ויבטל תפילת מנחה והשני, בהלכה ה' מדגיש הרמב"ם את זמן מנחה גדולה שהרי לפני זמן זה אין כל איסור על האדם ואילו מעת זמן מנחה גדולה מתעורר חשש שמא האדם יתחיל בסעודתו ומעצם הימשכות הסעודה האדם יבטל תפילת מנחה ולכן לפי הלכה ה' מודגשת משמעות החשש על ידי כך שהאדם לא יאכל אפילו אכילת ארעי לאחר זמן מנחה גדולה.

יוצא שלפי הדיוק של ה'כסף משנה' בשתי ההלכות הרמב"ם פוסק' לפי אותו דין, שהאיסור נובע משום חשש שמא הסעודה תימשך והאדם יבטל תפילת מנחה אלא שבהלכה ה' מובא החשש לזמן מנחה גדולה ובהלכה ד' מובאת הדגשת החשש לגבי תפילת מנחה.

ולכן מתוך הדיוק של ה'כסף משנה', מובן שהרמב"ם סובר כי קיים דין אחד וכמו כן חשש אחד מהותי של ביטול תפילת מנחה מעת זמן מנחה גדולה ולכן לפי הרמב"ם אסור להתחיל אף סעודה קטנה סמוך למנחה גדולה (כדעת הר"ף).

בספר 'בניין אב', הרב בקשי דורון שליט"א, אות ט"ו, מבואר דיוק שונה בדברי הרמב"ם, שהינו בהלכה ד' כתוב 'אינו סועד' ואילו בהלכה ה' כתוב 'אכילת ארעי' וכמו כן בהלכה ד' כתוב את זמן

תפילת מנחה בסתמא ואילו בהלכה ה' כתוב במפורש זמן מנחה גדולה. לאור זאת, הרב בקשי דורון, מביא ביאור נוסף לדברי הרמב"ם, ששתי ההלכות הן שני דינים נפרדים.

בהלכה ד' עיקר האיסור המוזכר בהלכה הוא משום איסור ביטול תפילו שנובע מתוך הפסוק: "ואותי השלכת אחר גוויך אל תקרי גוויך אלא גאיך לאחר שאכל ושתה ונתגאה מקבל עול מלכות שמיים". הבנה זו מבוארת ב'כסף משנה' שמעצם האכילה והשתיה לפני התפילה בעת שמגיע זמן מנחה יש זלוול התפילה ולא מדובר בחשש 'שמא האדם יימשך בסעודתו וישכח להתפלל', ואף על פי שבמסכת ברכות (דף כ"ח) נפסקה ההלכה לא כריב"ל בכל מקרה לעניין הטעם של זלוול בתפילה הרמב"ם מקבל את טעמו בהתייחסות לאכילה אך לא בהתייחסות לטעימה בעלמא.

ולאור זאת, בהלכה ד' כתוב אף על פי שמותר לטעום קודם מנחה קטנה, לא כדברי ריב"ל, אלא שבכל זאת, הרמב"ם עצמו השמיט את ההיתר של המשנה במסכת שבת (דף ט') 'אם התחילו אין מפסיקין' ואילו בהלכה ה' שמדובר על זמן מנחה גדולה מופיע היתר המשנה.

מתוך כך, נראה לומר, כי בהלכה ד' מדובר על האיסור 'זלוול בתפילה' משום 'ואותי השלכת מאחורי גוויך', ולכן כל רגע האדם עצמו עובר על איסור ייחודי ופוגע בחיוב התפילה. ואילו בהלכה ה' הרמב"ם כותב את היתר המשנה משום שהרמב"ם סובר כי בזמן מנחה גדולה האיסור נובע משום החשש 'שמא ימשך האדם בסעודתו ויבטל תפילת מנחה. לאור זאת, בהלכה ה' אין האיסור של 'זלוול בתפילה' והאדם עצמו יכול להמשיך באיסורו משום היתר המשנה אך בהלכה ד' שמדובר באיסור 'זלוול בתפילה' האדם מחויב להפסיק את סעודתו ולהתפלל תפילת מנחה.

נראה לומר, שהרמב"ם מתייחס בהלכה ד' לזמן החיוב העיקרי של תפילת מנחה ולכן כל האיסור הוא איסור ייחודי של 'זלוול בתפילה' ואילו בזמן מנחה גדולה האיסור הוא רק איסור משום חשש ולא משום 'זלוול בתפילה' היות שזמן החיוב העיקרי עדיין לא התממש (זמן מנחה קטנה).

ולכן בדיוק זה בדברי הרמב"ם מובן כי לפי הרמב"ם קיימים שני דינים שונים בין זמן מנחה גדולה לבין זמן מנחה קטנה.

מתוך האמור לעיל, מובן כי קיימות ארבע שיטות בהבנת המשנה ומהלך הגמרא, ומתוך כך נתבונן בהלכה למעשה.

ז. פסיקת הלכה

ז. 1. שו"ע סימן רל"ב, סעיף ב'

"לא יישב אדם להסתפר סמוך למנחה עד שיתפלל, ולא ייכנס למרחץ ולא לבורסקי ולא לדין ולא לאכול אפילו סעודה קטנה סמוך למנחה גדולה ואם התחיל באחת מכל אלו אינו מפסיק אף על פי שהתחיל באיסור והוא שיהא שהות ביום להתפלל אחר שיגמור סעודתו או מלאכתו, אבל אם אין שהות להתפלל אחר כך צריך להפסיק מיד... הג"ה ויש חולקים וסבירא להו בסעודה קטנה מותר ואינו אסור רק סעודת נישואין או מילה, ויש אומרים אפילו בסעודה קטנה אפילו סמוך למנחה קטנה שרי. ונהגו להקל כשתי הסברות, דהיינו בסעודה גדולה סמוך למנחה גדולה ובסעודה קטנה סמוך למנחה קטנה ואפשר הטעם שמשום שעכשיו קורין לבית כנסת לא חיישינן דילמא יפשע ולא יתפלל..."

השו"ע פוסק כשיטת הרי"ף והרמב"ם ובהגה"ת הרמ"א מובאת שיטת תוס' שמותר להתחיל סעודה קטנה לפני מנחה גדולה ואף שיטת 'בעל המאור' שמותר בזמן מנחה גדולה להתחיל אף סעודה גדולה. הרמ"א אומר שנהגו להקל כשתי הסברות שמותר להתחיל סעודה קטנה ואף סעודה גדולה סמוך למנחה גדולה, כאשר טעם ההיתר הוא משום שקוראים לבית כנסת ולכן לא חוששים שמא האדם יפשע ולא יתפלל.

ראשית לכל, מתוך פסיקת ההלכה נראה שיש להסביר שלוש הבנות מרכזיות:

1. הבנה בפסיקת השו"ע:

כמובא לעיל, השו"ע פוסק כשיטת הרי"ף ונראה שהטעם הינו כהסברו של ה'טור' בשיטת הרי"ף שהינו כי זמנה של תפילת מנחה הוא באמצע היום והיות שהאדם טרוד בעסקיו קיים חשש משמעותי שהאדם יבטל את תפילת מנחה לכן השו"ע פוסק לחומרא שאסור להתחיל אף סעודה קטנה מעת זמן מנחה גדולה.

עלינו לבאר מה דעת השו"ע לגבי אדם שהתחיל באיסור סעודה גדולה סמוך למנחה גדולה וכעת מגיע זמן מנחה קטנה, האם האדם צריך להפסיק את סעודתו?

תשובה: נראה לומר, כי בפסיקת השו"ע, אדם שהתחיל באיסור, סעודה קטנה, סמוך למנחה גדולה בהגיע זמן מנחה קטנה לא צריך להפסיק. (ערוך השולחן, רל"ב, י"ט)

הטעם לכך, שאין חיוב על האדם להפסיק את סעודתו אף על פי שהתחיל באיסור נובע מתוך ביאור הטעמים של השיטות השונות לעיל.

כפי שנכתב לעיל, טעמו העיקר של הרי"ף הוא חשש שמא האדם ימשך בסעודתו ויבטל תפילת מנחה ולכן היות ותפילת מנחה היא באמצע היום החשש משמעותי ויש לאסור אף סעודה קטנה בהגיע זמן מנחה, אך יחד עם זאת, לא קיימת מדרגתיות בחשש המהווה שינוי בהיתר המשנה. כלומר, היות והחשש הוא מהותי ומשמעותי מעת זמן מנחה גדולה אזי משום היתר המשנה (שבת דף ט') כל זמן שיש שהות ביום פסיקת השו"ע תהיה כלשון המשנה.

בנוסף, כפי שאמור לעיל, בהבנת ה'פני יהושע' שיש שוני בהיתר המשנה משום ההבדל בין זמן מנחה גדולה לזמן מנחה קטנה, נראה שהשו"ע לא סובר כי זמן החיוב מבטל את היתר המשנה אלא כל זמן ויש שהות היתר המשנה תקף.

יצוין, כי בפועל רואים אנו כי רוב העולם נוהג לאכול סעודה קטנה לפני תפילת מנחה ובפסיקת ה'אחרונים' רואים כי קיים היתר ואסמכתא לכך. מובא בערוך השולחן¹⁰ (רל"ב, י"א), 'פסקי תשובות' (רל"ב), 'ילקוט יוסף' (רל"ב, סעיף ח').

2. טעם ההיתר:

2. א. - כפי שמובא ברמ"א, טעם ההיתר להתחלת סעודה סמוך למנחה קטנה זה משום שקוראים לבית כנסת, אך אם זאת יש להבין כיצד היתר זה מאפשר את תחילת הסעודה שהרי לפי הסבר ה'פני יהושע' זמן מנחה קטנה הוא זמן החיוב המשמעותי ולכן מדוע האדם יכול לבטל זמן חיוב זה?

תשובה: נראה לומר, כי טעם ההיתר של הרמ"א למול תפילת מנחה קטנה הוא משום שמדובר כי קריאת השמש או אופן הזכרה אחר (כפי שיפורט לקמן) הוא דבר משמעותי המשנה את זמן החיוב המקורי שהינו, הקרבת קורבן ה'תמיד'.

כמו כן, נראה שהיות שמנהג ישראל¹¹ להתפלל לאחר זמן מנחה גדולה בעת ההתכנסות לתפילה במניין בבית כנסת המשמעות היא שזמן זה הוא הזמן הראוי ביותר לתפילה ולכן החיוב המהותי הוא דווקא בזמן זה וכתוצאה מכך יהיה אפשר להתחיל לאכול לפני זמן מנחה קטנה. בספר 'בן איש חי' (פרשת ויקהל, אות י"ג) מופיע שנהוג להתיר להתחיל לאחר זמן מנחה גדולה ואף מנחה קטנה¹² משום אנשים שאינם אוכלים בדרך קבע בסעודה והם אלו שיזכירו לסועדים להתפלל.

2. ב. - יש לשאול, אם היתר הרמ"א נובע משום הקריאה לבית כנסת, מדוע הרמ"א לא התיר להתחיל סעודה לאחר זמן מנחה קטנה אלא רק אם האדם התחיל הוא לא צריך להפסיק?

תשובה: ב'ערוך השולחן' (רל"ב, י"ג) כתוב במפורש שלפי הרמ"א באמת מותר להתחיל אף סעודה קטנה לאחר זמן מנחה קטנה אך היות והשיטות הנזכרות בראשונים לא הביאו קלה זו לא כותב זאת במפורש הרמ"א.

נראה לומר שטעם ההיתר לפי הרמ"א נובע למול זמן החיוב, והיות שכיום זמן החיוב הוא דווקא זמן התפילה המרכזי (כפי שהוסבר לעיל) אזי לא אמורה להיות מניעה להתחיל סעודה לפני זמן זה.

2. ג. - לפי זה בימינו, הרי בימינו אין את הקריאה לבית כנסת ולכן יש להבין כיצד מתממש טעם ההיתר, שהרי רוב העולם נוהג לאכול לפני תפילת מנחה?

תשובה: באופן מציאותי מובן שהיתר הרמ"א נכון גם לימינו, ולמול זמן הרמ"א שההיתר נבע משום הקריאה לבית כנסת על ידי שמש כיום יש תחליף להיתר זה. בהלכה מובא 'ערוך השולחן' (אות ט"ז) שכיום טעם ההיתר הוא משום זמן תפילה קבוע בבית כנסת והרי העולם מתכנסים יחדיו לתפילה זו.

כמו כן, ב'פסקי תשובות' (סימן רל"ב) מובא שהיות וישראל מקפידים תמיד להתפלל בצבור ובזמן קבוע, הרי זה כהעמדת שומר שמזכיר לכל אחד שמתחיל סעודה כי הוא מחויב בתפילת מנחה, כיוון שרגיל בכך תמיד.

10 בלשון ערוך השולחן: "היא חומרא שאין מנהג ישראל לא קיבלו עליהם היות ורואים שרוב ישראל אוכלים אחר הצות ולפני תפילת מנחה".

11 כלשון ערוך השולחן.

12 כי הרב עובדיה יוסף, כתב שלגבי התחלה לאחר זמן מנחה קטנה מדובר בקולא יתרה למול היתר הרמ"א.